

DUHOVNOST I TOLERANCIJA

Vera ne sme da bude kruta, već čvrsta. Kruta vera čini čoveka fanatičnim, čvrsta - tolerantnim. Ko ne stoji čvrsto u veri hvata se obema rukama za krute dogme; ko, naprotiv, stoji čvrsto u veri, ima ruke slobodne - i pruža ih drugima sa kojima stoji u egzistencijalnoj komunikaciji.

Viktor Frankl

Pre nego što bih pokušao da pokažem da istinska duhovnost ide uporedo s tolerancijom, potrebno je da definišem oba pojma, što ne predstavlja jednostavan zadatak, naročito kada je reč o duhovnosti. Izabrao sam jednu među brojnim mogućim definicijama, koja potiče od vladike bačkog dr Irineja (Bulovića), mada nije bila od vladike izrečena kao definicija:¹⁾ "Duhovnost nije neka neodređena, maglovita pobožnost, ili preokupacija metafizičkim, ili bavljenje religijskim pitanjima, ili pitanjima smisla, ili filosofiranja, ili meditacija, ili bilo šta, iz čitavog arsenala takvih pojmova i doživljaja. Striktno uzevši, u svetlu Jevandelja, u svetlu iskustva Crkve, duhovnost je samo ono što potiče od Duha Božijeg, od Duha Svetog."

Latinska reč tolerantia, definisana je u Vujaklijinom *Rečniku stranih reči i izraza*, kao popustljivost, trpeljivost (prema tuđim shvatanjima, mada se čovek s njima ne slaže, naročito u pitanjima vere).

Bezbroj je mesta u Jevandelju, u Poslanicama apostola Pavla, kao i u svetootačkoj hrišćanskoj literaturi, koja upućuju uistinu duhovnog čoveka, čija duhovnost potiče od "Duha Svetog", na "popustljivost, trpeljivost" prema drugom čoveku sa kojim ne delimo ista verska ubeđenja. Sve ove jevandeljske pouke usmerene na trpeljivost, koja se, istini za volju, nagoveštavala već u

¹⁾ Na naučnom skupu "Čovek i crkva u vrtlogu krize: šta nam nudi pravoslavlje danas" i kao celovito izlaganje u knjizi *Šta nam nudi pravoslavlje danas*, Gradina, Niš, 1993.

Starom zavetu, svode se na jednu glavnu: opraštanje bližnjem, ne samo za uvrede i mržnju, već i za drugačija, pa makar bila i, po našem čvrstom uverenju, zbilja pogrešna, zabludela, ili, samo drugačija verovanja.²⁾

Aktuelno je pitanje, naročito u ovim našim geografskim prostorima, da li treba stupati u dijalog s ljudima druge narodnosti, vere, s ljudima drugačijih procesa političkih zbivanja, kulturnih vrednosti, jednom rečju, "tudih" pogleda na svet. Ostavićemo po strani pitanje vođenja dijaloga s predstavnicima drugih rasa i hrišćanstvu dalekih učenja drugih religija sveta, među njima nekih koje, po broju stanovnika koje ove religije zastupaju, prevazilaze ukupan broj svih hrišćana u svetu. Želim samo da napomenem, na izgled paradoksalnu činjenicu, da je dijalog između različitih rasa, a naročito različitih religija, češće uspešniji i plodotvorniji, nego pokušaj dijaloga između naroda bliskih po krvi ili po veri (u okviru hrišćanstva predstavnika tri veroispovesti).

Pre nego što bismo dali prednost dijalogu ("Hajde da se složimo da se ne složimo") nad oružanim obračunom suprotstavljenih, mada u mnogo čemu bliskih naroda, sličnih verskih ubeđenja, ili samo njihovog napetog, a pretećeg ćutanja koje prkosi svakom mogućem dijalogu, morali bismo još jednom posegnuti za jednom definicijom, ovoga puta za definicijom dijaloga, kako bismo bili što ubedljiviji kada se za ovaj zalažemo.

Prema američkom teologu Leonardu Svidleru, dijalog je "razgovor o zajedničkoj temi između dva ili više lica koja zastupaju različit pogled, a glavni je cilj da svaki učesnik uči od drugoga kako (on ili ona) mogu da se menjaju i uzrastaju".

Ako je opšte prihvaćena istina da je hrišćanstvo borba za ličnost, jer je "Ličnost osnovnija nego biće" i ako je ličnost čoveku zadata, onda je prirodno da se čovek, u toku života, menja "uzrastajući", i to u prvom redu

²⁾ "A ja vam kažem: ljubite neprijatelje svoje, blagosiljajte one koji vas kunu, činite dobro onima koji vas mrze i molite se Bogu za one koji vas gone; da budete sinovi oca svojega koji je na nebesima; jer on zapovjeda svome suncu, te obasjava i zle i dobre, i daje dažd pravednima i nepravednima" (Jevandjelje po Mateju, 5, 44, 45).

preko dijaloga s osobama koje zastupaju drugačiji pogled od našeg. Već dete uzrasta, a čovek celog života sazreva kroz borbu, raznovrsne nevolje, koje se kao moguće plodne prepreke uvek iznova isprečuju svakom čoveku na njegovom putu individuacije, ili i oboženja. Druženje samo s prijateljima, i to ne uvek iskrenim, brak sa sebi sličnim partnerom, svesno ili nesvesno traženje samo jednomišljenika među ljudima iz okoline, ne daje čoveku šansu da stvarno sazri, niti kao hrišćanin "uzraste" do ličnosti. Uspešan dijalog proširuje naše polje saznanja, a što je još važnije, obogaćuje naše srce i, naročito, učvršćuje nas u ličnom verskom ubeđenju, jer ga, kroz dijalog s čovekom suprotnog ubeđenja, čini uverljivijim, manje iracionalnim, a više celovitim. Takav dijalog prirodno nas privodi poštovanju drugačijeg uverenja koje može biti, kao uostalom i naše, branjeno na racionalan i na iracionalan način.

Dve glavne primedbe koje dolaze od pravoslavnih teologa ovakvom našem toku izlaganja o duhovnosti i toleranciji, odnose se, prvo, na neprimenjivost vrste i suštine dijaloga pojedinačnih lica, kao i tolerancije koja treba da se u dijalogu međusobno poštuje, na onu vrstu dijaloga koji se vodi (ili ne vodi) između dva naroda različitih veroispovesti jedne i jedinstvene hrišćanske religije; i drugo, na prekor, upućen duhovnoj trpeljivosti vernika, koji onda opasno zanemaruju pravoslavnu revnost, u borbi za ispravnost svoje vere, kao i za odluku doslednog odbacivanja svakog učenja koje odstupa od pravovernog (pravoslavnog), dovoljno ubedljivo zasnovanog na Jevandelju Isusa Hrista i poslanicama apostola Pavla. Obe primedbe valja ozbiljno shvatiti, delimično ih i prihvatiti.

Tačno je da se pravila dijaloga, samim tim i našeg odnosa kao duhovnih ljudi, čija duhovnost potiče od "Duha Božijeg" prema toleranciji, ne mogu u potpunosti izjednačiti kada raspravljamo o odnosu dva čoveka različitih, ili i suprotnih pogleda na svet (teista i ateista, na primer), s raspravom koja se vodi, ili treba da se vodi između predstavnika dva različita, ili i suprotna uverenja naroda. Pri svemu tome, brojne analogije između razvojnog puta individue, njenog psihološkog i psihopatološkog ponašanja u toku ovog razvoja, i takvog istog ponašanja naroda kroz istoriju, nameću nam se sami od

sebe. Dovoljno je setiti se nekih nepromišljenih, impulzivnih odluka mladog čoveka u adolescentnom dobu, naglih i nekontrolisanih njegovih postupaka koji mogu da ostave teške, nekad i trajne posledice za dalji telesni, duševni i duhovni razvoj mladog čoveka, sa takvim istim nerazumnim odlukama i postupanjima zastupnika državne vlasti jednog naroda u određenom istorijskom trenutku, nesrazmernim stvarnim izazovima nekog drugog naroda, pa da nam se dozvoli da bar slobodnije razmišljamo o nezrelim, nedovoljno zrelim ili zrelijim narodima. Tim povodom, Sigmund Frojd, za naše pojmove logično i prihvatljivo, ovako razmišlja: "Obratimo li pažnju na veze između procesa kulture čovečanstva i procesa razvoja ili odgoja pojedinca, bez mnogo kolebanja ćemo prihvatiti da su oba procesa slična, ukoliko se ne radi o istom procesu, ali na različitim objektima. Kulturi proces čovečanstva, naravno, apstrakcija je višeg reda nego što je razvoj pojedinaca, zato je teže da se ovaj proces predstavi očigledno, pa zato i ne treba preterivati u traganju za analogijama" (u članku "Nelagodnost u kulturi", Peta knjiga Odabranih dela Sigmunda Frojda, Matica srpska, Novi Sad, 1970, 351. str.) Najzad, ne razgovaraju li, ili ne pregovaraju li o uslovima mira i rata između dva zavađena naroda, dva ili više predstavnika ovih naroda, koji nisu, opet, niko drugi nego pojedinci, kao individue ili i ličnosti, iz ova dva naroda?

Što se tiče druge primedbe, ona sadrži, možda, i više ubedljivosti od prve, bar ubedljivo deluje za verujućeg čoveka kome je nezamislivo da u ime nekakve apstraktne duhovne tolerantnosti treba da pored sebe "trpi" nekog jeretika ili sektaša, najčešće predstavljenog kao netolerantnog, možda i fanatičnog sagovornika u moguće uspostavljenom dijalogu. Istinski verujući čovek, konkretno, osvešćeni, a pogotovu, doživljajno prekaljeni pravoslavni vernik, ne treba, zbilja, da ostane mlak i da u ime neke više čovečnosti ili apstraktne religijske univerzalnosti prihvati stav nekog svog, u bitnim pitanjima vere, suprotno uverenog protivnika. Ostaje, naravno, opravdano pitanje, kakav stav onda treba ovakav pravoslavni vernik da zauzme prema svome, pretpostavimo, fanatizovanom sagovorniku.

Vraćajući se još jednom na raniju definiciju duhovnosti (ili od nas prihvaćeno kao definicija razmišljanje

vladike Irineja), možda će nam upravo najvažniji stav u ovom vladikinom razmišljanju, naime, da je "duhovnost samo ono što potiče od Duha Božijeg" pomoći, ili, možda, zadati još više teškoća, u pretpostavljenom dijalogu dvojice ljudi o veri. Ne slušamo li, skoro po pravilu, od raznih "duhovnih" ljudi kako je Duh Božji sa njima, jer su oni uvereni da su mnoge "istine" koje oni saopštavaju drugim ljudima plod delovanja "Duha Svetog" u njima, a nikako njihov sopstveni proizvod, odnosno delo njihove fantazije! Na osnovu ličnog iskustva višegodišnjeg terapijskog rada sa pacijentima psihički promenjenim na veoma različit, i za svakog pacijenta svojstven način - a verujem da se ovome mome iskustvu mogu pridružiti i iskustva brojnih hrišćanskih teologa - upravo netolerantnost u razgovoru, koja se nekad pojačava do fanatičnog odbrambenog i, u isto vreme napadačkog stava sagovornika, ukazuje da duhovnost ovakvog čoveka nikako nije dar Duha Božijeg ili Duha Svetog. Prisećam se opominjućih reči Lava Tolstoja: "Prestani da govoriš onoga časa kada primetiš da se sam uzrujavaš ili da to čini onaj kome govoriš."

Podsećam da je iz određenih, uglavnom poznatih razloga, u koje u ovome članku ne mogu da ulazim, najviše prisutna netolerantnost i fanatizam, i u rečima i u delima, u sve tri monoteističke religije sveta (hrišćanstvu, judaizmu i islamu). Koliko opasan može da bude ovaj verski fanatizam ukazao je dobro još Jovan Cvijić, navodeći primer bivšeg hodže koji je, prešavši u pravoslavlje, tražio "da postane predsednik prekoga suda i u tome svojstvu čak kaznio smrću neke od svojih rođaka koji su oklevali da odmah prime hrišćanstvo", pri čemu Cvijić sasvim ispravno komentariše ovakve i slične postupke među novopečenim hrišćanima iz redova bivših muslimana, rečima: "Musliman... postaje najljući nasilnik prema svojoj braći. Može se reći da su ovi otpadnici najviše doprineli da se raja dovede do najnižeg stupnja poniženosti". (Jovan Cvijić, *Balkansko poluostrvo*, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd, 1966, Beograd, 1966, 415. i 442. str.)

Nikolaj Berdajev, raspravljajući o "Fanatizmu, ortodoksiji i istini",³⁾ iznosi niz poznatih i ubedljivih karakteristika fanatičnih ljudi, njihovih ideja i postupaka,

³⁾ Gradina, 6-9, 1992, Niš.

podsećajući nas na važnu psihološku činjenicu da je "afekt straha duboko povezan sa fanatizmom i netolerantnošću", da "za fanatika ne postoji raznolikost sveta" i da "čovjek opsednut idejom o svetskoj opasnosti i svetskoj zaveri masona, Jevreja, jezuita, boljševika ili okultnog društva ubica, prestaje da veruje u Božiju moć, u moć istine, i ima poverenje samo u sopstvena nasilja, surovosti i ubistva". Ova karakteristika svih fanatika sveta verovatno je i najvažnija, jer prestajući da veruje u Božiju moć, fanatik neminovno mora da poveruje u demonsku moć vidljivog i nevidljivog protivnika, i to u moć i silu koja je - tipično za dualistički način razmišljanja - povremeno ili stalno, jača od Božije moći.

Kako se odnositi s ovakvim idejnim protivnikom, da se vratimo na ranije naše pitanje. Da ne bismo i sami bili inficirani protivnikovim fanatičnim stavom, što se dešava češće nego što pretpostavljamo i, ponekad, i za nas same iznenađujuće lako i brzo, bolje je "stresti prah sa obuće svoje" i ostaviti takvog čoveka, osuđujući kao pravi hrišćanin fanatizam kao greh, ali ne i fanatičnog čoveka kao grešnika.

Tako smo sada u povoljnijoj prilici da, osvrćući se još jednom na drugu primedbu koja se ticala odnosa duhovnosti i tolerancije, kažemo da je revnost ispravnog pravoslavnog čoveka rad na preobražavanju sebe, a fanatizovanog - drugih! Ovu razliku je naročito značajno imati na umu zbog poznate snažne potrebe predstavnika svih monoteističkih religija (judaizma najmanje) za misionarenjem. Ne ulazeći ovom prilikom u opravdanost i, naročito, uspešnost pojedinih hrišćanskih misionara kroz vekove, počevši, naravno, od samih Hristovih apostola i njihovih učenika, istorijsko iskustvo je, na žalost, pokazalo da je misionarenje predstavnika pojedinih hrišćanskih crkava (najmanje pravoslavne) kroz vekove donosilo mnogo više štete i nesreće tzv. primitivnim narodima kojima se prenosio "Duh Božiji", nego što je bilo istinskog ukorenjivanja "blage vesti" Hristove.

Varirajući još jednom, na kraju ovog članka, smisao teme: Duhovnost i tolerancija, predočavam tri moguće teze: a) čovek nije ni duhovan ni tolerantan (upravo zato što nije istinski duhovan, nije ni tolerantan); b) čovek je duhovan, a nije tolerantan (još jednom moramo posumnjati u takvu duhovnost u kojoj je zaslepljenost sopstven-

om verom jača od revnosti prema toj veri) i c) čovek je duhovan i tolerantan (pri čemu je revnost za sopstvenu veru uskladena s poštovanjem, još više, s ljubavlju prema drugom čoveku).

U zaključku možemo reći da čovek "prirodno" nije tolerantan prema drugom čoveku. Čovek je biće straha, samim tim on je i agresivan, čak nezavisno od, izgleda, činjenica postojanja agresivnog nagona u čoveku. Strah i agresija "prirodno" stvaraju od čoveka ksenofoba. Strah i odbijanje da se prihvati *drukčije* ili *različito*, biološke je prirode (majka majmunica koja rodi mladunče albino-sa prepušta ga divljim zverima!). Hrišćanstvo je, otud, "antiprirodno". Da bismo stvarno jednog dana postali hrišćani (jer hrišćaninom se, ipak, pre postaje, nego što se, prema Tertulijanu, kao hrišćani rađamo), neminovan je takav rani odgoj u porodici koji će dete rano naučiti da prihvati, razume i zavoli - različitost: među roditeljima, najpre, među braćom i sestrama, drugom decom itd. Učenje stranih jezika i putovanja svetom, mogu mnogo doprineti upoznavanju drugih kultura, rasa i religija koje uspešno doprinose stvaranju duhovnosti i toleranciji, mada tek, onda uspešno, kada se dobro upozna sopstvena kultura, odnosno sopstvena religija i svoj narod.⁴⁾ Sticanje sopstvenog identiteta, i pojedinačno i kao narod, uslov je poštovanja i prihvatanja, do određenih granica, identiteta drugih ljudi, odnosno drugih i drukčijih naroda. Ono što je zajedničko i ono što je različito kod ljudi i naroda treba da bude dovoljno jasno većini ljudi. Ljudi nisu jednaki po prirodi. Ova činjenica se mora uvažavati, svejedno da li smo hrišćani ili budisti, teisti ili ateisti. Ono što je, međutim, zajedničko svim ljudima, to je Duh Božiji koji ih je stvorio. Ako otkrijemo, uz pomoć Božiju, ovaj Duh i u Njega poverujemo, od prisutnog Duha u nama postaćemo duhovni; ako smo, uz blagodat Božiju, postali duhovni, ljubav i radovanje beskonačnoj raznolikosti sveta ispuniće nas cele.

⁴⁾ "Trebaju svu svoju pažnju, svu svoju veru, svu svoju ljubav usredsrediti na jednu religiju, kako bismo mogli s najvećom pažnjom, verom i ljubavlju misliti o bilo kojoj drugoj religiji" - Simona Vajl.